

JERUSALEM מכון ירושלים
INSTITUTE למחקרי מדיניות
FOR POLICY معهد القدس
RESEARCH لبحث السياسات

חנוך לנער? זרם החינוך הממלכתי-חרדי ומתווה בעלז נייר עמדה

אליעזר היון, אהוד פראוור

חנוך לנער? זרם החינוך הממלכתי־חרדי ומתווה בעלז

נייר עמדה

אליעזר הירן, אהוד פראוור

ירושלים, 2022

חנוך לנער? זרם החינוך הממלכתי-חרדי ומתווה בעלז

נייר עמדה

אליעזר הירן, אהוד פראוור

עימוד: אסתי ביהם

עיצוב כריכה: סטודיו אירה גימבורג

לציטוט (APA):

הירן, א' ופראוור, א' (2022). חנוך לנער? זרם החינוך הממלכתי-חרדי ומתווה בעלז. נייר עמדה. מכון ירושלים למחקרי מדיניות.

© 2022, מכון ירושלים למחקרי מדיניות

בית חי אלישר

רח' רד"ק 20, ירושלים 9218604

www.jerusalemstitute.org.il

info@jerusalemstitute.org.il

תודתנו לאנשים שעימם התייעצנו במהלך כתיבת המסמך:

הרב בצלאל כהן, פעיל חינוכי חרדי ומייסד הישיבה התיכונית החרדית 'חכמי לב';
מר שי קלדרון, מפקח ארצי למוסדות הממ"ח, גנים חטיבות ובתי ספר;
הרב מיכאל נכטילר, מנכ"ל רשת 'נצח';
גב' פנינה פפויפר, מייסדת ארגון 'הציבור החרדי הממלכתי';
ד"ר יצחק טרכטינגוט, ראש תחום חרדים בג'וינט ישראל.

תוכן העניינים

5	תקציר
6	א. רקע: מתווה בעלז
9	ב. עמדת הביקורת על זרם הממ"ח
11	ג. התייחסות לזרם הממ"ח כמענה לאוכלוסיית מטרה
16	סיכום

זרם החינוך הממלכתי-חרדי (ממ"ח) הוקם בשנת הלימודים תשע"ד (2013/14) על בסיס החלטת הממשלה 151 בדבר חיזוק לימודי היסוד ומערכת החינוך הרשמית-ממלכתית.¹ בזרם הממ"ח לומדים בסך הכול כ-15,300 תלמידות ותלמידים: 5,040 תלמידים ב-200 גני ילדים ו-9,830 תלמידים ב-63 בתי ספר. תלמידים אלו מהווים 3.8% מכלל תלמידי הגנים החרדיים ו-3.7% מכלל תלמידי החינוך היסודי החרדיים.²

בחודש מרץ 2022 התפרסם מתווה חדש של משרד החינוך ולפיו תקציבם של חלק מן המוסדות החרדיים יחושב בהתאם להיקף לימודי הליבה, התלמידים יחויבו ללמוד ולהיבחן בשלושה מקצועות יסוד והישגי התלמידים ייבחנו בכלי מדידה והערכה אובייקטיביים של משרד החינוך. המהלך נרקם מול גורמים בכירים במערכת החינוך של חסידות בעלז, והוא מוכר בשם 'מתווה בעלז'.

נייר עמדה זה סוקר את הרקע לחתימת המתווה, את המשמעויות העולות ממנו ואת מקומו של זרם החינוך הממלכתי-חרדי ביחס למודל המוצע במתווה.

מן הנייר עולה כי 'מתווה בעלז' מסמן את תחילתו של שינוי מבורך – אם אכן ימלא אחר ציפיותיו – אולם הוא אינו מייתר את נחיצותו של מוסד הממ"ח. להבדיל מהמתווה המדובר, הממ"ח הוא מוסד בעל חשיבות ישראלית ופנים-חרדית מרובה: הוא מציג אלטרנטיבה מתפתחת ומנכיח היבט אידאולוגי חשוב של 'גישת לכתחילה' בכל הקשור לשילוב לימודי ליבה מלאים בבתי הספר החרדיים, לצד הפנמת ערכים פדגוגיים מודרניים, הפנמת ערכים אזרחיים ויצירת סולידריות ישראלית.

¹ משרד ראש הממשלה, החלטת ממשלה 151 – חיזוק לימודי היסוד ומערכת החינוך הרשמית-ממלכתית, 13 במאי 2013. https://www.gov.il/he/Departments/policies/2013_des151

² משרד החינוך, מבט רחב – מספרים על החינוך, 2022. נדלה ב-9 בספטמבר 2022. http://ic.education.gov.il/QvAJAXZfc/opendoc_pc.htm?document=Mabat_rachav.qvUS-w&host=qvsprodlb&sheet=SH11&lang=en

א. רקע: מתווה בעלז

בחודש מרץ 2022 התפרסם מסמך הכולל קריטריונים של 'המחוז החרדי במשרד החינוך' לתקצוב תוכנית תוספתית לחיזוק לימודי ליבה במוסדות חרדיים לבנים. המהלך נרקם מול חסידות בעלז, והוא מוכר בשם 'מתווה בעלז'.³ על פי המתווה, מוסדות בעלז יעברו ממעמד של מוסד 'פטור' למעמד ייחודי שבו עומק הליבה יותאם להיקף התקצוב. תלמידי 'החידר' של החסידות יחויבו ללמוד ולהיבחן בשלושה מקצועות יסוד – אנגלית, מתמטיקה ועברית – והישגי התלמידים ייבחנו בכלי מדידה והערכה אובייקטיביים של משרד החינוך.

המתווה נחשף בינואר 2022 בעיתונות החרדית וגרר הדים רבים. גורמים בחברה החרדית תקפו את המהלך, ונשמעו הכחשות גם מתוך החסידות עצמה.⁴ עמדתו הפורמלית של משרד החינוך אישרה את הפרסום.

ברקע המהלך המפתיע עומדים הנתונים הבאים:

מוסדות החינוך החרדיים לגיל החינוך היסודי כוללים שלושה זרמים:

1. **מוסדות החינוך של 'החינוך העצמאי' ו'רשת בני יוסף' – מעיין החינוך התורני'** (שהוקמה על ידי תנועת ש"ס) – מוסדות אלו מתוקצבים באופן מלא על ידי משרד החינוך, ובהתאם הם מחויבים בלימודי ליבה מלאים;⁵

³ המסמך נושא את הכותרת: 'קריטריונים לתקצוב תוכנית תוספתית לחיזוק לימודי אנגלית, עברית ומתמטיקה במוסדות חרדיים לבנים תשפ"ג ואילך'.

⁴ דבר המתווה נחשף לראשונה על ידי העיתונאי החרדי יעקב ריבלין, ראו למשל: **ערוץ 7**, 26 בינואר 2022). כך התקבלה ההחלטה הדרמטית בבעלז על לימודי ליבה. **ערוץ 7**, <https://www.inn.co.il/news/539202>. כאמור, החשיפה לוותה בהכחשות גם מתוך החסידות עצמה, ראו למשל: רוט, ש' (28 בינואר 2022). אנו מכחישים שיש מהלך, וחוף מהמילה בעלז שום דבר לא אמת. **חרדים 10**, <https://ch10.co.il/news/719751/#.YklbWOhBxaQ>. לעיון בצילום מסמך ההצעה הראשונית ראו: ריבקינד, א' (13 במרץ 2022). משרד החינוך מציג את 'מתווה בעלזא': ילמדו ליב"ה בפיקוח המחוז החרדי. **חרדים 10**, <https://ch10.co.il/news/729984/#.Yxn2KXZBxPY>.

⁵ באופן רשמי, שתי רשתות החינוך הגדולות הללו נכללות תחת הקטגוריה של 'מובש"ר', אך הן נבדלות מיתר המוסדות בשיעור התקצוב.

2. **מוסדות חינוך מוכרים שאינם רשמיים (מוכש"ר)** – מוסדות אלו מתוקצבים בשיעור של 75%, ובהתאם מחויבים ב-75% מלימודי הליבה;

3. **מוסדות פטור** – מוסדות אלו מתוקצבים בשיעור של 55%, ובהתאם מחויבים ב-55% מלימודי הליבה.⁶

על פי נתוני משרד החינוך,⁷ בשנת 2022 למדו בבתי הספר היסודיים במחוז החרדי 136,200 תלמידים [בנים]. מספר זה מתחלק לפי סוגי המוסדות באופן הבא: ברשתות החינוך העצמאי (24,808) ומעיין החינוך התורני (30,909) לומדים בסך הכול 55,717 תלמידים, ואלו מהווים 41% מתלמידי החינוך החרדי בבתי הספר היסודיים; במוסדות המוכש"ר לומדים 15,505 תלמידים, המהווים 11%; במוסדות הפטור לומדים 59,331 תלמידים,⁸ המהווים 44% (מוסדות חסידות בעלז נכללים בקטגוריה של 'מוסדות פטור'); במוסדות הממ"ח לומדים 5,780 תלמידים, המהווים כ-4% מתלמידי החינוך החרדי בבתי הספר היסודיים.

מוסדות חסידות בעלז ביקשו להצטרף לזרם החינוך העצמאי או לזרם מעיין החינוך התורני כדי לזכות בתקצוב מלא, אך אלו הערימו בפניהם קשיים. מוסדות החינוך העצמאי מובילים קו בדלני ומסרבים לקלוט מוסדות חדשים, אלא אם נוסדו ביוזמתם. הנהלת מעיין החינוך התורני, בהכוונת משרד החינוך, מתקשה אף היא לצרף לשורותיה מוסדות שאינם מזוהים עם הקו הספרדי הנוקשה המאפיין את הרשת. על פי פרסומים שונים, גם סוגיית הבעלות על בנייני המוסדות המשותפים עמדה בבסיס המחלוקת בין החסידות להנהלת מעיין החינוך. כך או כך, לא קיימת היתכנות מעשית להצטרפות מוסדות החינוך של חסידות בעלז לאחת מן הרשתות הגדולות, הנהנות כאמור מתקצוב מלא.

משכך, גורמים במשרד החינוך הציעו מתווה ולפיו מוסדות החסידות יישארו תחת תקן 'מוסדות פטור', אלא שהם יתוקצבו באופן מלא או כמעט מלא, עם תלות מלאה בהישגי התלמידים בשלושה מקצועות: אנגלית, מתמטיקה ועברית. עבור החסידות, יתרון המתווה ברור: שמירה על עצמאותו התרבותית של המוסד. משרד החינוך לא ישנה את תוכניות הלימודים, ואפילו שכרם של המלמדים ימשיך להיות משולם על ידי הבעלויות (ולא ישירות

⁶ על פי פרסומים בעיתונות, בין מנהלי מוסדות הפטור למשרד החינוך מתגלעים מחלוקות רבות סביב שיעור 55% המתוקצבים, כאשר לדעת הראשונים האחוזים המגיעים להם אינם מחושבים על בסיס תקצוב של מוסד ממלכתי 'רגיל'; ראו את מאמרו של י' ריבלין בעיתון **בקהילה**, 4 במרץ 2022.

⁷ לעיל, הערת שוליים 2.

⁸ מספר זה כולל את תלמידי החינוך המיוחד, המהווים כ-2% מכלל תלמידי החינוך החרדי בבתי הספר היסודיים.

על ידי משרד החינוך, כמו בהסדר הקיים אצל מוסדות הממ"ח).⁹ במילים אחרות, המוסד ימשיך להתנהל כמתכונתו מלבד תגבור נקודתי של שלושת המקצועות הנ"ל, הכולל פיקוח ומבחנים. בנוסף, ברמה הפרטנית יוכל כל מוסד לקבל החלטה עצמאית לגבי היקף שילוב לימודי הליבה – באופן יחסי לתוספת התקציב שהוא מבקש.

משיחות שערכנו עם גורמים ממשלתיים, גם משרד החינוך שבע רצון מן המתווה. לראשונה מוסדות חרדיים ממרכז ההוויה החרדית יקיימו לימודים מלאים, ברמה גבוהה ותחת פיקוח של שלושה מקצועות בסיסיים. תמורה זו, משוכנעים במשרד החינוך, תהווה פריצת דרך ובהמשך תוביל לכך שכלל מוסדות הפטור והמוכש"ר החרדיים יצטרפו למתווה.

לסיכום, ההסדר מול חסידות בעלז מציע מתווה חלופי לזרם הממ"ח. על פי המתווה, תלמידי החסידות יוכשרו בשלושה מקצועות ליבה, והכשרה זו תלווה בפיקוח צמוד ובכלי מדידה והערכה אובייקטיביים של משרד החינוך. היתרון המרכזי למתווה הוא המענה ברמת 'המספרים הגדולים': בעוד שזרם הממ"ח מיועד לאוכלוסייה מצומצמת (וראו הרחבה על כך בפרק הביקורת), מתווה בעלז – שזוכה לתמיכה חרדית ורבנית ניכרת, בשל מיעוט מקצועות הליבה ובעיקר בשל הותרת מוסדות החינוך כאוטונומיה חרדית – עשוי לכלול מוסדות רבים מליבתו של הרחוב החרדי, ולהסליל, בעתיד, חלקים גדולים מאוכלוסיית התלמידים החרדים ללימודי ליבה בסיסיים.

⁹ כך למשל נכתב במסמך שפרסם משרד החינוך: "למען הסר ספק, תישמר עצמאותם הפדגוגית של המוסדות בכל הנוגע ללימודי הקודש". אם תושג הצלחה במבחנים הרי שהמוסד "יוכל להגיע עד היקף התקציב שמקבל מוסד מקביל שלומד ברשת החינוך העצמאי או רשת מעין החינוך התורני"; ראו צילום המסמך אצל ריבקינד, א' (13 במרץ 2022). משרד החינוך מציג את 'מתווה בעלזא': ילמדו ליב"ה בפיקוח המחוז החרדי. **חרדים 10**. <https://ch10.co.il/news/729984/#.Yxn2KXZBxPY>

ב. עמדת הביקורת על זרם הממ"ח

גורמים שונים המעורים בהתפתחותו של זרם הממ"ח מביעים הסתייגות מעצם קיומו. את הגורמים להסתייגות ניתן לחלק לשלושה:

1. שיעור הבנים החרדים המגיעים למוסדות הממ"ח תחת רישום במוסדות חינוך חרדיים 'קלאסיים' עומד על 1%-3% בלבד. התלמידים האחרים שלומדים במוסדות הממ"ח אינם משתייכים כלל למגזר החרדי, ועבורם הממ"ח אינו נותן מענה. בפריטה למספרים, הרי שמתוך מחזור של בנים חרדים, העומד על 13 אלף תלמידים, בסופו של דבר מגיעים למוסדות הממ"ח בין 130 ל-390 תלמידים (תלמידים שאלמלא הממ"ח היו נרשמים למוסדות חרדיים קלאסיים). כלומר, לפחות 12,600 תלמידים חרדים אינם מושפעים כלל מהתפתחותו של זרם זה.

ביחס לטענת 'פוטנציאל הממ"ח' – הגורסת כי הממ"ח הוא מוסד מתפתח הקורא תיגר על ההנהגה הקיימת וכי הוא עתיד לגדול ולהפוך למוסד חינוכי מרכזי ברחוב החרדי – המבקרים טוענים כי אין אינדיקציה לכך שבעוד עשר שנים, או כל פרק זמן אחר, אכן יתקיים זרם ממלכתי מרכזי שיאפשר כניסה מסיבית לתלמידים מכל הזרמים; "אין כל אנליסט המסוגל להראות ששינוי מהותי ביחס לממ"חים הוא אכן פונקציה של זמן", הם אומרים.

2. הממ"ח אינו עונה על הגדרתו כמוסד ממלכתי. בית ספר ממלכתי במהותו הוא בית ספר ציבורי הפועל באופן ישיר ובלתי אמצעי על ידי המדינה. במוסדות מן הסוג הזה לא תיתכן כל סלקציה. בפועל, בתי הספר הממלכתיים החרדיים מערימים קשיים וחסימי קבלה מסוגים שונים, וחלק מהם אף מודים בגלוי כי כדי לייצר מוניטין למוסד הם נאלצים או נאלצו לפעול כך, לפחות בתחילת דרכם. אחרים מדגישים כי הם מיועדים לפלח מסוים: חסידי, תת-חסידי או ליטאי. כך, למשל, ביישוב 'אור הגנוז' שבצפון הארץ פועלים ארבעה מוסדות ממ"ח, שניים לבנות ושניים לבנים. כאשר נשאלו מנהלי המוסדות מדוע לא יאחדו את המוסדות למוסד אחד, או לכל הפחות לשניים עם הפרדה מגדרית, הם השיבו כי לא ניתן לאחד בין מוסד המיועד למגזר חסידי ברסלב ובין מוסד המיועד לחסידי הרב אשלג.

תלמידי הממ"ח, מזכירים המבקרים, זוכים ליחס עודף, הבא לידי ביטוי ב־5,000 ש"ח עלות תלמיד מעבֵר לעלות תלמיד בבתי הספר הממלכתיים החילוניים. האם אכן מוצדק שמדינת ישראל תפעיל מוסדות זעירים, בני שישים תלמידים ופחות, רק בשל השתייכות ההורים לזרמים חסידיים ודתיים שונים? בתי ספר קטנים אלו דורשים תקצוב כפול בשל החזקות כפולות של מבנה, הנהלה ומזכירות, אנשי תחזוקה וכד'.

3. המבקרים מדגישים כי הם אינם חלוקים על כך שמוסדות הממ"ח מחנכים את התלמידים לערכים ממלכתיים, אזרחיים וישראליים – ערכים שלא ניתן להשיג במתווה המתהווה מול חסידות בעלז. אולם לטענתם, ברמה של מערכת מדינתית – עם כל ההערכה לתפיסת עולמם של 'החרדים המודרניים' – לא ניתן לענות על דרישותיהם של קבוצות מטרה זעירות. לדבריהם, למערכת חינוכית שבה יש למעלה שני מיליון תלמידים, אין יכולת להתמודד עם בעיותיהם של מספר אלפים בודדים (כאמור לעיל, תלמידי הממ"ח מהווים 3.7% בלבד מכלל תלמידי החינוך היסודי החרדי). על אותו משקל, לא ניתן להקים אינסוף זרמי חינוך לאוכלוסייה האתיופית, לאוכלוסייה הבדואית, לאוכלוסייה הרוסית, לאוכלוסייה המזרחית וכן הלאה. כאמור, הקמת זרם חינוך נפרד דורשת התמודדות עם לא מעט חסמים המקשים על פעילותה השוטפת, וכיוון שאין אינדיקציה מובהקת להפיכתה לממלכתית, על כל המשתמע מכך, אין לה זכות קיום.

ג. התייחסות לזרם הממ"ח כמענה לאוכלוסיית מטרה

במחקרה המקיף¹⁰ הציעה ד"ר לי כהנר התבוננות על האוכלוסייה החרדית בישראל על ציר הנע בין שמרנות למודרנה. בתוך כך, חילקה כהנר את האוכלוסייה החרדית לארבע קבוצות משנה: חרדים אולטרה-שמרנים (28%), חרדים שמרנים (32%), חרדים שמרנים עם נגיעות מודרניות (29%) וחרדים מודרנים (11%).

מחלוקה זו עולה כי קבוצות 'החרדים המודרנים' ו'החרדים עם נגיעות מודרניות' מהוות יחד לא פחות מ-40% מאוכלוסיית המגזר החרדי. מספרים אלו מלמדים על הפוטנציאל המשמעותי הטמון בפיתוח מוסדות ממ"ח. כמו כן, אנו סבורים כי משפחות של חוזרים בתשובה הן קהל יעד פוטנציאלי נוסף למוסדות אלו.

לאחר שיחות עומק עם גורמים בכירים בתחום¹¹ אנו מבקשים לומר כי בשל גודלו של קהל היעד, כפי שהוצג לעיל, קיימת חשיבות ראשונה במעלה לקיומם של מוסדות הממ"ח חרף המתווה המתהווה מול מוסדות חסידות בעלז בפרט ומוסדות הפטור והמוכשר בכלל.

נציג להלן, בקצרה, התייחסות לביקורות שנשמעו כלפי זרם הממ"ח, ונציין את יתרונותיו הבולטים של זרם זה לעומת המודל שהוצג במתווה בעלז:

◀ מוסד הממ"ח הוא מוסד מתפתח הקורא תיגר על המציאות החינוכית הקיימת ברחוב החרדי. קריאת התיגר אינה מתבטאת רק בהחדרת לימודי בסיס אל תוכנית הלימודים, אלא בחתירה לעצמאות בלתי תלויה בהנהגה החרדית הקלאסית. לסוברניות זו יש חשיבות בעצם קיומה: ההכרה כי פלח משמעותי בחברה החרדית רשאי לקיים בעצמו זרם חינוכי חרדי שאינו תלוי בהנהגה ובעסקנות הוותיקות.

¹⁰ כהנר, ל' (2020). החברה החרדית על הציר שבין שמרנות למודרניות. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

¹¹ חלקם שוחחו עימנו 'לא לצ'טוט', ואחרים הוזכרו בשמותיהם בחלק התודות בתחילת המסמך.

◀ ריבונות חינוכית זו מנכיחה גם היבט אידאולוגי חשוב: יצירת זרם הרואה בהכלת מנעד רחב של לימודי חול ותחומי דעת (שאינם כוללים רק אנגלית, מתמטיקה ועברית) כלי חינוכי חשוב שיאפשר לתלמידים לא רק לרכוש השכלה רחבה, אלא גם לאמץ ערכים אזרחיים, ליברליים ואף ישראליים במידה כזו או אחרת. גישה זו מכונה במחקר 'גישת לכתחילה', והיא נסמכת על דוקטרינת 'תורה עם דרך ארץ' – הרואה בשילוב בין קודש לחול דרך חיים ותפיסת עולם, ולא רק פעולה של 'בדיעבד', המגיעה מחוסר ברירה.

◀ באשר למתווה בעלז: לימוד שלושת מקצועות היסוד, כפי שהוצע במתווה, הוא מבורך, בבחינת 'אתחלתא דשינוי', אך אין בכוחו לשנות באופן מהותי תפיסות חרדיות-קלאסיות המרחיקות את התלמידים מאימוץ ערכים אזרחיים וישראליים, ובוודאי שאין בכוחו לייצר את תחושת הסולידריות הישראלית הנדרשת מתלמידים בחינוך ממלכתי-חרדי, הרואה את עצמו כחלק אינטגרלי ממדינת ישראל ומוסדותיה. גם היבטים פדגוגיים נוספים שמהם נהנים מוסדות ממלכתיים בישראל ובעולם המערבי – כמו הגברת והפנמת אוריינות אצל תלמידים, הכשרת מורים נאותה, ייעוץ חינוכי רחב, קיום ועדי הורים חזקים ומעורבים, ביקורת ופיקוח צמוד – עשויים להתקיים רק במוסדות ממלכתיים-חרדיים.

◀ הממ"ח אומנם כולל אחוזים בודדים מן האוכלוסייה החרדית, אך למספרים אלו יש השפעה ניכרת על ציבור רחב יותר. אדוותיו של הממ"ח – המקיים מערכת חינוך ברמה גבוהה – מאתגרות את רשתות הענק החרדיות ('החינוך העצמאי' ו'בני יוסף'), ואלו מנסות לגשר על הפער המתהווה באמצעות אימוץ ערכי הממ"ח ברמה כזו או אחרת.

◀ מול הביקורת המסתייגת מהתפתחותו האיטית של הממ"ח, גורמים התומכים במוסדות אלו מזכירים כי זרם בתי הספר החרדיים הנפתחים ומצטרפים לממ"ח גדל באופן עקבי, בשיעור של 10% מדי שנה. כמו כן, הם משוכנעים שהמספר אף יעלה כאשר ירדו החסמים של משרד החינוך ומשרד האוצר. החסמים שמזכירים התומכים בהקשר זה:

(1) הימנעות מהתנגדות לפתיחה של מוסדות מוכש"ר מול מוסדות הממ"ח. כך, למשל, ראשי ומנהלי הממ"ח מדווחים על התנהלות מורכבת מול ראשי רשויות. חרף הרצון להקים מוסדות ממ"ח ברשויות המהוות כר נוח למוסדות מסוג זה, במקרים רבים ראשי הרשויות מערימים קשיים בטענות שונות – כגון חוסר במבנים – ומבקשים לשלוח את התלמידים למוסדות המוכש"ר הקיימים באזור.

התנהלות ראשי הרשויות נובעת מהיעדר מנופי לחץ של התומכים בזרם זה מחד גיסא, והיעדר תמיכה של ראשי המשרד החינוך מאידך גיסא;

(2) תמיכה עקבית ברשתות החינוך החרדיות הגדולות ('החינוך העצמאי' ו'בני יוסף'), אף שברור לכול כי לא מתקיימים בהן לימודי ליבה מלאים;

(3) תמיכה במתווה בעלז, כאשר ישנה סבירות גבוהה שגם המוסדות הנכללים במתווה לא יחוללו את השינוי המיוחל אף בתחומים שעליהם התחייבו. ראייה להתנהלות לא תקינה זו ניתן למצוא בקרב רשתות החינוך החרדיות הגדולות, אשר אינן עומדות בהתחייבותן לקיום לימודי ליבה מלאים. ההיתכנות הקיימת – שיש שיאמרו שסבירותה גבוהה – שהמשלה הנוכחית תוחלף בממשלה שבה המפלגות החרדיות חברות במעמד בכיר, עשויה להוות כר נוח לנסיגה מדרישות המתווה הבסיסיות בחזרה אל המצב הקיים ברשתות החינוך הגדולות.

◀ מוסדות הממ"ח הציגו עד כה הישגים מרשימים. מתוך גישת 'לכתחילה', תוכניות הלימודים כוללות מגוון תחומי דעת מלבד מתמטיקה ואנגלית; ציוני התלמידים בכלל המקצועות גבוהים יחסית למוצע הארצי (בעיר בית שמש, למשל, הגיע אחד ממוסדות הממ"ח [בית הספר 'נצח'] למקום השני בארץ בתחום הרובוטיקה); וערכי סולידריות ונטילת חלק בקיומה של המדינה מופנמים בקרב התלמידים, לצד שמירה בלתי מתפשרת על זהותם החרדית.

◀ להבדיל ממתווה משרד החינוך המתגבש מול חסידות בעלז, מורים ומחנכים במוסדות הממ"ח לא יהוו רק גורם הממלא חלל אינפורמטיבי אצל תלמידיהם כחלק מההכנה למבחנים בשלושת המקצועות הבסיסיים, אלא גם ישתייכו אידאולוגית לתפיסת עולם זו (דוקטרינת 'תורה עם דרך ארץ'), ואף יוכשרו לכך. כמו כן, אנשי חינוך ברשת הממ"ח הינם מורים טובים יותר. עד כה הכשיר 'המחוז החרדי' קרוב ל-2,000 מורים, השביח את כישוריהם, ובכך תרם בתנועה מעגלית הן למורים והן לתלמידים.

◀ הממ"ח, בניגוד לעמדת המבקרים, לא מנותק מההוויה החרדית. בחלק מהביקורות שהוצגו ישנה ציפייה כי המוסד החרדי המתפתח יפעל כמוסד ממלכתי לכל דבר (מול חסמי הקבלה, למשל). "זו תפיסת החבל בשני קצותיו", אומרים תומכי ומנהלי הממ"ח, "מחד גיסא מצפים מאתנו להרחיב את הפריסה שלנו, להטמיע ערכים אזרחיים, ישראלים וכד', ומאידך גיסא דורשים מאיתנו להתנהל כמוסד 'ממלכתי' בתוך קהילה חרדית שמרנית ומסוגרת, שחושדת בכל מיזם חדש. האם הם לא מכירים את ה-DNA החרדי? האם הם באמת סבורים שניתן לשנות סדרי עולם בפרק זמן קצר?"

◀ בהמשך לטענה זו, אומרים ראשי ומנהלי הממ"ח, יש לזכור כי מבנה החינוך החרדי הנוכחי מורכב מלא מעט זרמים, כפי שתואר לעיל. הטענה שלפיה לא ניתן לתת מענה ברמת מדינה לזרם נוסף (זרם ממלכתי-חרדי) בשל שיעורו הנמוך, מותירה את המצב הנוכחי על כנו – מצב שבו פועלות מספר רשתות חינוך גדולות, אינ-ספור מוסדות מוכש"ר ולצידם מוסדות פטור.

◀ בניגוד לטענות המצביעות על מוסדות קטנים ועל קשיי וחסמי קבלה, ראשי ומנהלי הממ"ח קובעים כי בשנים האחרונות לא קיימים כל מופעים מן הסוג הזה, וגם מוסדות קטנים לא נפתחים עוד. היבט זה נכון גם לסוגיית התקציב: בשנים הראשונות ממוצע עלות תלמיד בבית ספר יסודי של הממ"ח נעה סביב 21,000 ש"ח, בעוד שהעלות בחינוך הממלכתי נעה סביב 16,000 ש"ח. כיום, מספר שנים לאחר התפתחותו של הממ"ח, עלות תלמיד בבית ספר יסודי של הממ"ח עומדת על כ-18,000 ש"ח.¹² ראשי ומנהלי הממ"ח מסבירים כי מעצם היותן 'שנות הפיילוט', השנים הראשונות היו משופעות בתקציב בשל הרצון להניע תלמידים להגיע למוסדות החדשים. כך, למשל, למעלה מאלף שעות לימודי קודש מתוקצבות שמהן נהנה הממ"ח בשנים הראשונות חדלו להתקיים, וכך גם תקציבים עודפים למימון הסעות. בשנים האחרונות רוב ככול התוספות אינן קיימות עוד: "אנו רואים את המגמה הזו בחיוב. הממ"ח הוא מוסד ממלכתי, וככזה עליו לשאוף להיות זהה למוסד הממלכתי 'הרגיל', גם במשתנה התקציב", אומרים המנהלים ומציינים כי הם משוכנעים שבשנים הקרובות הפערים התקציביים יוסיפו להצטמצם.

◀ מבקרי הממ"ח טוענים כי מוסדות הזרם כוללים גם אוכלוסיות שאינן 'חרדיות למהדרין' – בעלי תשובה, חרד"לים, חסידי חב"ד וכד'. בכך, הם טוענים, הממ"ח חוטא לייעודו. על אמירה זו ניתן בהחלט לחלוק: בעלי תשובה וחסידי חב"ד אינם שייכים אומנם לליבתה של הציבוריות החרדית, אולם הם בהחלט מהווים 'פריפריה' שלה, ומכאן שמענה עבורם מהווה, במבט מאקרו, מענה לחברה החרדית כולה. בנוסף, ההנחה שההשפעה היא תמיד חד-כיוונית – המרכז משפיע על הפריפריה ולא להפך – אינה בהכרח נכונה, וכך גם בכל הנוגע לפריפריה והמרכז החרדיים.

◀ מלבד החשיבות בקיומם של צוותי הוראה הרואים את המעשה החינוכי עין בעין עם הורי התלמידים – מוסדות הממ"ח יוכלו לספק מקום עבודה איכותי למורים ומורות

¹² יצוין כי ישנם ממ"חים קטנים יותר, שבהם עלות התלמיד גבוהה יותר. הסיבה לכך היא חישוב ממוצעים מורכב, הלוקח בחשבון קריטריונים שונים של המוסד. עם זאת, אין ספק כי המגמה בשנים האחרונות היא צמצום תקציבי. לפירוט מדויק ראו: אתר **שקיפות בחינוך** של משרד החינוך: <https://shkifut.education.gov.il/national>

שיחפצו להשתלם במקצוע ההוראה ללא חשש שתפיסת עולמם לא תאפשר להם לחנך במוסדות 'המיינסטרים', הכפופים להנהגה המסורתית.

◀ ברמה המעשית, זרם הממ"ח, להבדיל ממתווה בעלז, עשוי להוות פלטפורמה איתנה לשרשרת מוסדית-חינוכית המתחילה בגיל החינוך היסודי, אך ממשיכה הלאה אל מוסדות התיכון (ישיבות תיכוניות חרדיות),¹³ מוסדות על-תיכוניים (ישיבות גדולות ברוח זרם הממ"ח), ואף נוגעת בסוגיית שילוב לימודי ישיבה עם שירות צבאי פרטיקולרי לציבור חרדי-מודרני המעוניין בכך.

¹³ להרחבה ראו: גונן, ע', כהן, ב' והיון, א' (2018). פוטנציאל הביקוש ללימודים בישיבות תיכוניות חרדיות. מכון ירושלים למחקרי מדיניות. <https://bit.ly/3qVVmGM>

מוסד הממ"ח הוא מוסד מתפתח הקורא תיגר על המציאות החינוכית הקיימת ברחוב החרדי, והוא בעל חשיבות מרובה: הוא מציג אלטרנטיבה ומנכיח היבט אידיאולוגי של 'גישת לכתחילה' בכל הקשור לשילוב לימודי ליבה מלאים בבתי הספר החרדיים, לצד הפנמת ערכים פדגוגיים מודרניים, הפנמת ערכים אזרחיים ויצירת סולידריות ישראלית.

'מתווה בעלז' הינו התחלה של שינוי מבורך, אך מנקודת מבטה של המדינה הוא אינו נותן מענה לערכים החשובים הנ"ל ואף מחמיץ זרמים חרדיים-מודרניים הרואים בערכים אלו חשיבות עליונה. כמו כן, ישנו חשש כי המציאות הלא-מבורכת הקיימת ברשתות החינוך החרדיות הגדולות – אשר אינן מלמדות לימודי ליבה מלאים חרף החובה המוטלת עליהן – תתרחש גם במוסדות הנכללים במתווה בעלז.

הממ"ח נותן מענה מובהק לצרכיו של שוק התעסוקה המודרני של המאה ה-21. לצד חשיבותו של מתווה בעלז, ברור לכול שהדינמיקה של השוק הטכנולוגי-המודרני ואתגריו דורשת נקודת כניסה ייחודית, גבוהה ורחבה באופן משמעותי מזו שתושג במתווה המדובר. הממ"ח, אם אכן תורחב פעילותו, עשוי לתת מענה לדרישה זו.

כלפי הממ"ח נשמעות ביקורות רבות, אולם נדמה כי כמו כל מוסד מתפתח וחדשני, גם זרם זה מתקבל בחשד. הממ"ח פועל בתוך חברה חרדית-שמרנית, ועל כן לא מן הנמנע שהתנהלותו 'בין הטיפות' תלווה לעיתים במשגים. ניתן להניח כי עם התפתחותו של הממ"ח יופנמו הלקחים והוא יעלה על דרך המלך. התפתחות זו רלוונטית גם למשתנה התקציבי: שנות הפיילוט הראשונות נהנו אומנם מתקציב עודף, אך ככל שהמוסדות מתקבעים ומתפתחים, פערי התקציב מצטמצמים והשונות מהמוסד הממלכתי 'הרגיל' מתאפסת.

חברי הוועד המנהל
מכון ירושלים למחקרי מדיניות

דן הלפרן, יו"ר

אברהם אשרי

פרופ' נאווה בן צבי

דוד ברודט

פרופ' חנוך גוטפרינד

רענן דינור

ד"ר אריאל הלפרין

רות חשין

סלי מרידור

תהלה פרידמן

ד"ר נעמי פרל

שי דורון

גיל ריבוש

ד"ר דוד קורן, מנכ"ל המכון

בחדש מרץ 2022 התפרסם מתווה חדש של משרד החינוך ולפיו תקציבם של חלק מן המוסדות החרדיים יחושב בהתאם להיקף לימודי ליבה, התלמידים יחויבו ללמוד ולהיבחן בשלושה מקצועות יסוד והישגי התלמידים ייבחנו בכלי מדידה והערכה אובייקטיביים של משרד החינוך. המהלך נרקם מול גורמים בכירים במערכת החינוך של חסידות בעלז, והוא מוכר בשם 'מתווה בעלז'. נייר עמדה זה סוקר את הרקע לחתימת המתווה, את המשמעויות העולות ממנו ואת מקומו וחשיבותו של זרם החינוך הממלכתי-חרדי (הממ"ח) ביחס למודל המוצע במתווה. מן הנייר עולה כי 'מתווה בעלז' מסמן התחלה של שינוי מבורך - אם אכן ייושם על ידי כלל הגורמים - אך הוא אינו מייתר את נחיצותו של מוסד הממ"ח. להבדיל מ'מוסדות המתווה', הממ"ח הינו מוסד חשוב הקורא תיגר על המציאות החינוכית הקיימת ברחוב החרדי: הוא מציג אלטרנטיבה מתפתחת ומנכח היבט אידאולוגי חשוב של 'גישת לכתחילה' בכל הקשור לשילוב לימודי ליבה מלאים בבתי הספר החרדיים, לצד הפנמת ערכים פדגוגיים מודרניים, הפנמת ערכים אזרחיים ויצירת סולידריות ישראלית.

אליעזר היום הוא חוקר החברה החרדית במכון ירושלים למחקרי מדיניות, דוקטורנט ומרצה לסוציולוגיה באוניברסיטה העברית, עיתונאי באתר 'ynet' יהדות' ו'חרדים' 10 ומחבר סדרת ספרים העוסקת ב'מאחורי הקלעים של התנ"ך'.

אהוד פראוור הוא ראש צוות חברה ואוכלוסיות במכון ירושלים למחקרי מדיניות, לשעבר מ"מ נציב שירות המדינה, סמנכ"ל חברה וממשל במשרד ראש הממשלה ומנהל הגימנסיה העברית ירושלים.

מכון ירושלים למחקרי מדיניות הוא מכון מחקר וחשיבה המוציא מירושלים תורה חברתית, כלכלית ומרחבית בת-קיימא. המכון, שהוקם בשנת 1978, הוא הכתובת שמעצבי מדיניות פונים אליה לבירור, קידום והגדרת סוגיות מרכזיות בחקר ירושלים ומדינת ישראל. מחקרו ופעילותו של המכון מסייעים למוסדות ולגופים לעצב וליישם מדיניות חדשנית ואפקטיבית. ירושלים מהווה עבור המכון מקור השראה, שדה מחקר, מעבדה ומרחב יעד להשפעה. פיתוח העיר לטובת מגוון תושביה, אוהביה ומאמיניה וחיזוק מעמדה הגלובלי עומדים בראש סדר היום של המכון.